

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА ДОСВІД

PSYCHOLOGICAL SERVICE IN UKRAINE'S PENITENTIARY SYSTEM: HISTORY AND EXPERIENCE

У статті на основі особистого практичного досвіду пропонується періодизація історичного розвитку психологічної служби в кримінально-виконавчій системі України з моменту здобуття державою незалежності. Виділяються чотири основні періоди: становлення; експеримент або рух на місці; реформування; час нових можливостей. Кожному з них дається детальна характеристика, яка включає позитивні та негативні результати та здобутки діяльності практичних психологів пенітенціарних установ. Визначений список проблем, які необхідно вирішити найближчим часом. У статті зазначається відсутність послідовної політики щодо пенітенціарних психологів. Спроба провести реформування, спрямоване на гуманізацію процесів відбування та виконання винесених судом вироків без визначення ролі та місця психологічної служби в структурі кримінально-виконавчої системи, стає причиною на негативний результат. Натепер є велика кількість наукових робіт у галузі пенітенціарної психології, кримінально-виконавчого права, що можуть використовуватися для вдосконалення соціально-психологічної роботи із засудженими, стати науково-методологічною базою діяльності пенітенціарних закладів у реалізації державної політики в галузі кримінально-виконавчої системи. Не можна виключати гуманітарний складник з процесів виправлення та ресоціалізації засуджених, розвиваючи лише один напрям позитивного впливу на осіб, які відбувають покарання, забуваючи про інші форми і методи позитивного впливу на осіб, які відбувають покарання. Останнім часом виникла негайна потреба у перегляді основних функціональних положень щодо удосконалення діяльності психологічної служби в установках виконання покарань, створенні психологічного бюро, затвердженні відповідних нормативно-правових актів. Ці та інші проблеми розглядаються в цій статті у контексті історичного розвитку психологічної служби.

Ключові слова: установи виконання покарань, період, практичний психолог, засуджені, пенітенціарна служба, психологічна

служба, психологічне забезпечення, психологічна підтримка, совість, каяття.

The periodization of the development of the psychological service in the penitentiary system of Ukraine which is grounded on the basis of personal practical experience is proposed in the article. There are four main periods: the formation; experiment or movement on site; reforming; time of new possibilities. Each of them is given a detailed description which includes the positive and negative results of the activities of practical psychologists of penitentiary institutions. It is denoted by a list of problems those need to be addressed in the near future. The article notes the lack of consistent policy in relation to the prison psychologists. Attempt to carry out reform aimed at the humanization of the process of serving and executing court issued sentences without defining the role and place of psychological services in the structure of the penal system becomes self-defeating negative result. Currently, there are a large number of scientific papers in the field of criminal psychology, penal law which can be used to improve socio-psychological work with prisoners, to become scientific and methodological base of the activity of penitentiary institutions in the implementation of state policy in the field of criminal-executive system. We cannot exclude the humanitarian component of the processes of correction and resocialization of prisoners, developing only in one direction a positive influence on people who are serving a sentence, forgetting about other forms and methods of positive impact on individuals serving sentences. Recently, there is an urgent need to review the major functional provisions for improving the activity of the psychological service in the penal institutions, the creation of the psychological Bureau, the approval of corresponding normative-legal acts. These and other issues are discussed in this article in the context of the historical development of psychological services.

Key words: penitentiary institutions, period, practical psychologist, convict, penitentiary service, psychological service, psychological provision, psychological support, conscience, repentance.

УДК 343.82(477):[159.9:364-7]
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.36>

Сулицький В.В.

к.психол.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Інститут людини Київського
університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. На початку 90-х років ХХ сторіччя з'явилися об'єктивні передумови розвитку психологічної служби в пенітенціарних закладах завдяки змінам, що відбувалися у кримінально-виконавчому законодавстві. Вони були спрямовані на гуманізацію процесів виконання та відбування покарань. У 1991 році в Україні розпочинається етап розвитку психологічної служби в системі виконання покарання.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд історії психологічної служби в пенітенціарних закладах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створенню психологічної служби в пенітенціарних закладах України сприяли об'єктивні чинники, серед яких:

- реформування кримінально-виконавчої системи України;
- прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу;
- гуманізація процесу відбування покарання засудженими;
- підвищення уваги до проблем персоналу кримінально-виконавчої системи.

Появі посади практичного психолога у виправних колоніях і слідчих ізоляторах сприяли, на жаль, і негативні тенденції у кримінально-виконавчій системі, які значною мірою відіграли роль дисфункції, а саме:

- поширення інфекційних захворювань, перш за все ВІЛ і туберкульозу;
- вторинна асоціалізація засуджених, тобто виправні колонії (далі – ВК) і слідчі ізолятори (далі – СІЗО) стали виступати «курсами підвищення злочинної кваліфікації»;
- виконання спільно з іншими інститутами юстиції класової функції, про що свідчить соціально-демографічна характеристика засуджених [1];
- занедбаність вирішення проблем соціальної адаптації засуджених після звільнення;
- унеможливлення впоратися з елементами функціями щодо ізоляції засуджених після налагодження об'єктивної реєстрації злочинів;
- зміни, які відбулися у «злочинному кодексі честі», субкультурі й у поглядах самих засуджених;
- виникнення нових видів злочинів та осіб, які їх скоїли;
- деформація поглядів і стереотипів у персоналі пенітенціарних закладів щодо особистісних мотивів роботи у пенітенціарному закладі [2].

Тому 8 липня 1991 року був підписаний наказ № 238 МВС України про створення та затвердження положення про діяльність психологічної служби установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, яким регламентувалася організаційно-правова діяльність психологів у місцях позбавлення волі. Це стало можливим завдяки вивченню досвіду функціонування вітчизняних та іноземних пенітенціарних закладів, який свідчив про те, що виникла гостра потреба у фахівцях у галузі практичної пенітенціарної психології для забезпечення та супроводження діяльності ВК і СІЗО.

Як склалася подальша доля психологічної служби в місцях позбавлення волі? Які є сучасні досягнення в практичній пенітенціарній психології? З якими проблемами стикаються практичні психологи, працюючи в установах виконання покарань? Що треба зробити, щоб психологічна служба посіла провідне місце в процесах виправлення та ресоціалізації осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі? Відповідь на ці питання ми спробуємо дати у нашій статті, аналізуючи хід історичних перетворень, виходячи із власного практичного досвіду роботи психологом у виправній колонії.

За майже тридцять років свого існування, практичних результатів і наукових здобутків психологічна служба Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) довела свою дієздатність і ефективність, під-

твердила власну позитивну роль у процесах виправлення та ресоціалізації засуджених. За всі ці роки були неодноразові спроби розширити посадові повноваження психологів, визначити головні напрями роботи, вдосконалити матеріально-технічну та наукову бази. Цьому сприяла наявність відомчого вищого навчального закладу – Київського інституту внутрішніх справ (далі – КІВС), який проводив підготовку фахівців для роботи в установах виконання покарань, у тому числі практичних психологів.

На наш погляд, розвиток психологічної служби в пенітенціарних закладах України можна поділити на такі періоди.

Перший (1991–2000 роки) – період становлення, що відбувався в певних умовах розбудови Україною власної державності, подолання наслідків розпаду СРСР і політики «перебудови» та пов'язаний з такими соціально-психологічними умовами та чинниками, як:

- недофінансування. Саме у цей період відбувається негативна зміна ціннісних орієнтацій у персоналі ВК і СІЗО, що призвела до ситуації, що склалася тоді у пенітенціарній службі (випадки зростання або злиття керівництва з ватажками злочинного світу, корупція, вирішення особистісних проблем за рахунок використання службового становища та влади тощо);
 - відсутність безпеки засуджених внаслідок реальних умов відбування покарання (приниження, гра під зацікавленість, насильство тощо). Виникають нові кастові категорії серед засуджених, наприклад «бродяга, якого зломили», «кінь-лакей», «порядний півень» тощо. Зростає кількість злочинів у місцях позбавлення волі, самогубств серед засуджених і особового складу установ, випадків втеч засуджених, масових безладів, захоплення заручників тощо;
 - зниження позитивного впливу персоналу на виправлення та ресоціалізацію засуджених через непрестижність праці, тяжкість соціально-побутових умов співробітників пенітенціарних закладів. Усе це призвело до створення нових корупційних схем у структурі «працівник–засуджений» і зловживання владою;
 - руйнація виробництва у місцях позбавлення волі. За цей період майже 70% ВК припинили випуск готової продукції;
 - нав'язування кримінальної субкультури суспільству через засоби масової інформації;
 - відсутність механізмів інновацій;
 - «ухід» від відповідальності державних інститутів за результати соціальної адаптації засуджених після їх звільнення;
 - виникнення проблеми дефіциту ваги тіла в осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі.
- У цей нелегкий час діяльність психологічних служб у ВК і СІЗО набирала обертів.

Перший період характеризується:

- організаційно-адміністративними заходами щодо функціонування психологічної служби в пенітенціарних закладах (І. Андрушко, В. Базарний, О. Безарчук, С. Делікатний, І. Краснощок, М. Легенький, Ю. Олійник, Г. Радов, О. Северов, І. Штанько, О. Янчук та ін.);
- накопиченням первинного практичного досвіду роботи психологами ВК і СІЗО щодо роботи із засудженими та персоналом (С. Гарьковець, Ю. Малолетко, О. Мартиненко, С. Скоков, В. Сулицький Л. Шевченко, та ін.);
- початком наукового забезпечення психологічної діяльності в установах виконання покарань (В. Барко, О. Беца, В. Іванов, О. Каберник, М. Костицький, Ю. Майдигов, С. Максименко, Н. Максимова, В. Медведєв, Л. Мороз, О. Морозов, Д. Ніколенко, Г. Радов, В. Синьов, О. Татенко, Ю. Трофімов, С. Фаренюк, С. Яковенко та ін.).

Здобутками цього періоду ми вважаємо:

- підписання наказу МВС України про створення та затвердження Положення про діяльність психологічної служби установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, яким регламентувалася організаційно-правова діяльність психологів у місцях позбавлення волі;
- проведення у березні 1994 року в Харкові перших організаційно-методичних зборів для практичних психологів ВК і СІЗО;
- створення вищого навчального закладу – Київського інституту внутрішніх справ (далі – КІВС) – для підготовки фахівців для роботи у пенітенціарних закладах і початок післядипломної освіти для осіб, які мають вищу освіту за спеціальністю «психологія»;
- проведення першої Республіканської науково-практичної конференції «Практична психологія в органах внутрішніх справ» (Київ, 2–3 червня 1994 року);
- отримання перших вагомих результатів науково-дослідної роботи щодо вирішення проблем державної пенітенціарної політики, у тому числі психологічного забезпечення діяльності установ виконання покарань, та проведення першої науково-практичної конференції за підсумками науково-дослідної роботи в Київському інституті внутрішніх справ (м. Київ, березень 1997 року);
- початок випуску професійного наукового видання КІВС – щорічного бюлетеня «Проблеми пенітенціарної теорії та практики» (Свідоцтво Міністерства України у справах преси та інформації КВ № 1814 від 19.02.1996 року).
- введення у навчальний процес підготовки практичних психологів для установ виконання покарань спеціалізованих прикладних дисциплін – «Організація діяльності психологічної служби установ виконання покарань», «Робота психолога з персоналом установ

виконання покарань», «Психологія суїцидальної поведінки» (В. Медведєв, В. Сулицький, 1996) тощо;

- створення та діяльність творчого колективу, результатом якої стало написання та видання «Робочої книги пенітенціарного психолога» під загальною редакцією В. Синьова та В. Медведєва [3];
 - кафедра психолого-педагогічних дисциплін у Київському інституті внутрішніх справ реформується у кафедри «Психології» (В. Іванов), «Педагогіки» (О. Пометун) та «Пенітенціарної медицини» (О. Морозов);
 - захист першої в Україні докторської дисертації зі спеціальності 19.00.06 «Юридична психологія» з вирішення певних психологічних проблем діяльності кримінально-виконавчої служби (профілактика професійної деформації – В. Медведєв);
 - систематизація знань з історії пенітенціарної служби в Україні та розробка проекту Державної пенітенціарної доктрини (Г. Радов, І. Резнік, 1997);
 - створення Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) і виведення його із підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України;
 - видання наказу ДДУПВП від 17 березня 2000 року № 33 «Про затвердження положень, що регламентують діяльність соціально-психологічної служби установ виконання покарань», в якому, окрім положення про психологічну службу УВП, уперше було затверджено положення про кімнату психоемоційного розвантаження психологічної служби ВК і СІЗО;
 - підвищений рівень спеціального звання для психологів ВК і СІЗО з «капітану внутрішньої служби» до «майора внутрішньої служби»;
 - розпочинається гуманізація діяльності установ виконання покарань щодо впровадження окремих положень Європейських пенітенціарних правил у Кримінально-виконавчий кодекс України;
 - робляться перші спроби залучити до роботи із засудженими представників громадських і релігійних організацій. Найбільш вдалим прикладом може слугувати діяльність Міжнародного тюремного братерства, яке об'єднувало Євангельських християн-баптистів у справі залучення засуджених до служіння Богу.
- Треба зазначити, що психологічна служба в пенітенціарних закладах була першим прототипом такого підрозділу в структурі державного органу виконавчої влади. Пізніше психологічні служби були створені в інших структурах та інституціях країни.
- Таким чином, перший період розбудови та розвитку психологічної служби в установах виконання покарань заклав фундамент у науково-теоретичне, організаційно-адміністративне

забезпечення її діяльності, вирішив питання кадрового забезпечення спеціально підготовленими фахівцями для роботи із засудженими у місцях позбавлення волі, визначив напрями подальшої роботи щодо вдосконалення та вирішення питань з психологічного забезпечення та супроводження процесів виконання та відбування покарань у пенітенціарних закладах.

Але діяльність психологів у пенітенціарних закладах як носила «дозвільну форму», так і залишилася на тому же рівні. Жодного державного законодавчого акта, яким би регламентувалися місце та роль психологічної служби в кримінально-виконавчій системі, прийнято не було, а у новому Кримінально-виконавчому кодексі України «психологія» згадується тільки у визначенні структурного підрозділу об'єднання засуджених – «соціально-психологічне відділення», методів вивчення та впливу на засуджених.

Нове тисячоліття психологічна служба ВК і СІЗО зустріла у складних політичних і економічних умовах. В Україні почалися процеси, які запустили механізми легалізації злочинності, що негативно вплинули на результати діяльності пенітенціарних закладів, які навіть без власного бажання стали виконувати роль забезпечення діяльності організованих злочинних угруповань, одним із механізмів злочинності. І в органи державної влади почали приходити особи, що мали великий кримінальний досвід і відбували покарання у місцях позбавлення волі.

Другий період (2001–2010 роки) – «експеримент або рух на місці» характеризується великою кількістю експериментів, які проводилися у місцях позбавлення волі; грантовими проектами, що реалізувалися у ВК і СІЗО; змінами у нормативно-правовій базі психологічних служб пенітенціарних закладів, тобто це був час спроб і помилок, розвитку та падіння, руху та гальмування практичної психології в установах виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Саме у цей час у Державному департаменті України з питань виконання покарань уперше приймається «Програма основних напрямів розвитку психологічної служби кримінально-виконавчої системи на 2003–2004 роки» [4], метою якої був розвиток психологічної служби «на засадах сучасних методів психолого-педагогічного впливу на засуджених». Результатами її втілення стали розробка та впровадження у практичну діяльність пенітенціарних психологів методичних матеріалів за такими напрямками, як:

- психологічне забезпечення окремих категорій засуджених (на нашу думку, йдеться про психологічне супроводження);
- методичне забезпечення психологічної служби (а саме психологічне забезпечення процесу виконання та відбування покарання).

Основними позитивними результатами цього часу, з огляду на вищезазначену Програму, можна вважати:

- вдосконалення законодавства України, яке регламентує діяльність кримінально-виконавчої служби;
- прийняття Верховною Радою України нового Кримінально-виконавчого кодексу;
- психологам виправних колоній і слідчих ізоляторів дозволено виконувати свої посадові обов'язки у цивільному одязі;
- підписання наказу ДДУПВП від 05 червня 2007 року № 145 «Про затвердження положення про психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора». Як ми бачимо, в організаційному напрямі цей документ став кроком назад, тому що термін «психологічна служба» був замінений на просто «психолог». Але, окрім положень, які були у попередньому наказі, у цьому затверджувалося положення про робочий кабінет психолога виправної колонії;
- введення до штатного розкладу виправних колоній та слідчих ізоляторів посади практичного психолога за вільним наймом;
- зменшення професійного навантаження на одного практичного психолога до 600 засуджених і збільшення посад практичних психологів для роботи із засудженими у місцях позбавлення волі;
- введення у діяльність персоналу ВК і СІЗО Школи психолого-педагогічної майстерності. Школа психолого-педагогічної майстерності для особового складу пенітенціарних закладів уперше була впроваджена в практичну діяльність установ ДДУПВП України у 1998–1999 роках після реалізації на базі Психологічного центру Микитинської виправної колонії № 87 управління ДДУПВН України в Донецькій області міжнародного проекту під патронатом МФ «Відродження» «Підвищення правової та соціально-психологічної компетенції працівників виправних закладів кримінально-виконавчої системи України» (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 01 серпня 2005 року № 128).
- видання ДДУПВП наказів і розпоряджень, які регламентують і впорядковують діяльність психологів за напрямками: профілактика та попередження самогубств серед засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі; організація роботи психолога установи виконання покарань з новоприбулими засудженими; організація психологічної підготовки засуджених до життя на волі, психологічні основи роботи із засудженими, які мають обмежені можливості; психологічне забезпечення та супроводження професійно-технічного навчання засуджених; психо-профілактична робота із засудженими-інвалідами; використання бібліотерапії як методу

ресоціалізації засуджених у місцях позбавлення волі тощо;

- захищена низка кандидатських дисертаційних досліджень із проблем пенітенціарної теорії і практики, у тому числі з психології, практичними психологами ВК і СІЗО;

- вдосконалюється планування, фіксація результатів і звітність у роботі пенітенціарних психологів;

- залучення громадських організацій щодо допомоги персоналу ВК і СІЗО у справах боротьби з ВІЛ/СНІД, гепатитом і туберкульозом. Так, наприклад, в установах виконання покарань Донецької області за цей період було реалізовано 26 міжнародних грантових проєктів. Позитивні результати, окрім загальних, щодо зниження рівнів захворювання туберкульозом, гепатитом і СНІДом були досягнуті за результатами чотирьох програм – це створення Школи психолого-педагогічної майстерності для персоналу ВК і СІЗО; відкриття професійно-технічного училища в Микитинській виправній колонії № 87 (м. Горлівка), яке працює та готує спеціалістів за трьома спеціальностями; відкриття та функціонування окремої загальноосвітньої школи № 5 у Микитинській виправній колонії № 87 (м. Горлівка); створення нової моделі психологічної служби на базі Микитинської виправної колонії № 87 (м. Горлівка). Незважаючи на те, що ці проєкти після їх завершення не фінансувалися міжнародними організаціями, вони продовжували реалізуватися до 2014 року;

- заборона використовувати психологів для виконання робіт і доручень, які не пов'язані з їхніми функціональними обов'язками. Але й натеper це положення порушується в багатьох пенітенціарних закладах, про що свідчать доповідні записки за результатами перевірок роботи соціально-виховних і психологічних відділів ВК і СІЗО;

- створення кафедри юридичної психології в Київському інституті внутрішніх справ;

- вдосконалення програми спеціальних психологічних дисциплін для підготовки пенітенціарних психологів у КІВС.

Водночас спостерігаються негативні тенденції щодо організаційно-адміністративного та методичного забезпечення діяльності психологічних служб у пенітенціарних закладах, а саме:

- відповідно до наказів психолог установи виконання покарань та слідчого ізолятора входить до складу соціально-виховної та психологічної служби ВК і СІЗО, на якого покладені виконання завдань щодо вивчення засуджених та осіб, узятих під варту, а також зменшення негативного впливу на особистість від перебування в умовах ізоляції від суспільства. Загальне керівництво психологами здійснює начальник установи, який всебічно сприяє їм

у створенні належних умов для роботи. Безпосереднє керівництво психологами здійснює заступник начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи. Як свідчить практика, оптимальним варіантом було б підпорядкування практичного психолога безпосередньо начальнику колонії, а в ідеалі – начальнику психологічного центру (лабораторії, бюро) обласного управління ДКВС України;

- штатна чисельність психологів установи встановлюється згідно з типовими штатними нормативами, передбаченими відповідними наказами Державного департаменту України з питань виконання покарань, і зараз становить – один психолог на 600 засуджених. На наш погляд, штатна чисельність психологів у пенітенціарних закладах не повинна ставитися в залежність від кількості засуджених, які там відбувають покарання. Це зумовлено специфікою покладених на них завдань та їх виконанням;

- заміна смертної кари на довічне позбавлення волі потребує додаткових наукових досліджень і розробки методичних рекомендацій щодо психологічного супроводження цього процесу виконання покарання, введення у процес навчання пенітенціарних психологів професійно орієнтованої дисципліни «Психологічні основи довічного позбавлення волі»;

- КІВС реформується та більше не вчить і не займається підготовкою практичних психологів для роботи у виправних колоніях і слідчих ізоляторах, що негативно вплинуло на рівень професійної підготовки. Початкове навчання психологів на базі Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу Державної пенітенціарної служби України дає лише уявлення про діяльність психологічної служби у пенітенціарних закладах і не дає фундаментальних знань зі спеціальних юридичних і психологічних дисциплін;

- здобутки першого періоду розвитку психологічної служби у ВК і СІЗО приховуються і ми спостерігаємо декілька кроків назад щодо ставлення керівництва ДДУПВП до діяльності психологів пенітенціарних закладів. На наш погляд, цьому сприяли помилки у питаннях кадрового забезпечення керівним складом установ виконання покарань. Нашими дослідженнями було доведено, що мотивація працівників щодо роботи у виправних колоніях і слідчих ізоляторах не спрямована на виконання основних функцій пенітенціарних закладів, а спрямована на вирішення особистих питань і подолання власних психічних або психологічних проблем, які зумовлені особистісними рисами характеру та психологічними новоутвореннями, що виникли у період формування особистості в юнацтві [5];

- незважаючи на вимоги керівництва про заборону використовувати психологів

виправних колоній і слідчих ізоляторів для виконання робіт, які не пов'язані з їхніми посадовими обов'язками, вони постійно залучаються до проведення режимних заходів (нагляду, обшуку, супроводження засуджених на договірні роботи, чергування тощо), що негативно впливає не тільки на імідж психологічної служби загалом, але й на ефективність і позитивну результативність діяльності кожного психолога, тому що їхній авторитет падає;

- психологічна служба ВК і СІЗО продовжує перебувати поза законом. Нормативна база, яка регламентує діяльність психологів пенітенціарних закладів, має декларативний, «дозвільний» характер і не має будь-якого правового забезпечення. Зміни, які у цей період вносяться до Кримінально-виконавчого кодексу України, так і не торкнулися питань законодавчого затвердження професійного становища психологів у пенітенціарних закладах.

Указом Президента України від 9 грудня 2010 року 1085/2010 з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їхніх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління та відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України Державний департамент України з питань виконання покарань реорганізований у Державну пенітенціарну службу України. Це потребує реформування не тільки законодавства України, але й перегляду основ пенітенціарної політики держави, яка, на нашу думку, повинна відповідати проголошеній концепції «пенітенціарії», тобто «діяльності, що спрямована на приведення засудженого до щирого усвідомленого каяття».

Так розпочинається **третій період (2011–2014)** розвитку психологічної служби – **період реформування або виправлення помилок минулого**. Він характеризується:

- входженням Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України до складу Міністерства юстиції України, що відповідає міжнародній практиці більшості країн світу;

- створенням і функціонуванням у 2011 році вищого навчального закладу, що готує спеціалістів для роботи у пенітенціарних закладах держави, у тому числі практичних психологів (Інститут кримінально-виконавчої служби). Як спеціалізований навчальний заклад Інститут кримінально-виконавчої служби розпочав свою історію з розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 року № 201 «Про утворення Інституту кримінально-виконавчої служби» та спільного наказу Голови Державної пенітенціарної служби України та Міністра внутрішніх справ України № 407 /220 від 08.07.2011 року «Про утворення,

функціонування Інституту кримінально-виконавчої служби та затвердження Положення про нього». Інститут створено з наданням окремих ознак юридичної особи;

- поновленням випуску спеціалізованого наукового видання з питань пенітенціарної теорії та практики, яке включає розділ з висвітлення питань пенітенціарної психології. Науковий журнал виходить щоквартально. Заснований 2012 року. Засновник – Державна пенітенціарна служба України (Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ, № 20376'10176 Р від 30 жовтня 2013 р.);

- введенням у штати виправних колоній і слідчих ізоляторів посади практичного психолога по роботі з особовим складом;

- реформуванням і активізацією діяльності вченої ради Державної пенітенціарної служби України;

- створенням уперше в Україні регіонального професійного об'єднання пенітенціарних психологів у межах Асоціації психологів Донбасу;

- упровадженням уперше в Україні новітніх форм і методів щодо професійної підготовки практичних психологів виправних колоній та слідчих ізоляторів. Починаючи з 2010 року були розроблені, проведені та впроваджені такі заходи, як: Літня психологічна школа для пенітенціарних психологів; Фестиваль пенітенціарної психології; фахові науково-практичні конференції, семінари, наукові відрядження тощо;

- перетворенням конкурсу кращий психолог року ДПтС України з формального заходу в професійне змагання, а конкурсу на кращу кімнату психоемоційного розвантаження з етично-пафосного на функціонально-практичний;

- створенням Психологічних центрів на базах окремих виправних закладів;

- проведено низку регіональних науково-практичних семінарів із проблем пенітенціарної психології та роботи психологів з особовим складом і засудженими;

- виходом науково-практичної літератури, яка допомагає психологам ВК і СІЗО у практичній діяльності;

- більш широкою відкритістю ДПтС України для діяльності суспільних і громадських організацій та засобів масової інформації;

- проведенням першого регіонального конкурсу на кращу наукову роботу серед пенітенціарних психологів «Срібна Психея»;

- прийняттям низки поправок до законодавства України, у тому числі до Кримінально-виконавчого кодексу, що покращують умови тримання засуджених у місцях позбавлення волі.

Таким чином, за двадцять чотири роки свого існування психологічна служба ДПтС України довела свою практичну дієздатність, наукову

обґрунтованість, методичну забезпеченість і готовність стати окремим науково-практичним підрозділом у складі Державної пенітенціарної служби України.

У зв'язку зі змінами в політичній ситуації країни третій період був перерваний початком бойових дій у зоні АТО (ООС). Але для психологічних служб виправних колоній ДКВС України розпочався новий **четвертий період (2014 рік – донині) – період відкриття нових можливостей діяльності, час випробувань війною**, який характеризується:

- набуттям психологами практичного досвіду роботи із засудженими в умовах бойових дій;

- організацією та наданням первинної медико-психологічної допомоги засудженим, особовому складу та місцевим мешканцям;

- організацією та проведенням психологічної роботи з різними категоріями населення в умовах бомбосховищ;

- відпрацюванням механізмів і налагодженням соціальних зав'язків засуджених з родичами та сім'ями;

- переведенням співпраці із суспільними організаціями у площину організації та проведення індивідуальної роботи із засудженими та членами їхніх сімей;

- психологічним супроводженням і контролем за всіма заходами, які організовувалися та проводилися іншими відділами та службами із засудженими;

- веденням переговорної діяльності психологами установ із різними категоріями засуджених під час їхньої масової непокори вимогам адміністрації;

- зниженням активності наукової роботи та збільшення часу на практичну психологічну діяльність.

Нині в Україні гостро стоїть питання психологічної безпеки громадян як важливого чинника ментального здоров'я нації. 27 грудня 2017 року Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Серед завдань, визначених Концепцією щодо розв'язання проблем у сфері охорони психічного здоров'я, заплановано впровадження заходів профілактики суїцидів серед осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі; впровадження пробаційних програм для осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням і перебувають на обліку служби пробації, заходів профілактики рецидивів поширених тяжких психічних розладів та залежностей, заходів роботи з працівниками пенітенціарної системи з метою профілактики психічних розладів і вироблення стресостійкості під час несення служби [6].

Натепер в органах та установах ДКВС перебуває 56,8 тис. осіб, з них майже 20 тис.

у слідчих ізоляторах. Ще близько 60 тис. осіб засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі та перебувають на обліку підрозділів пробації. Серед них – значна кількість громадян, які потребують психологічної допомоги та надання їм якісної психологічної допомоги та підтримки.

Саме тому одним із напрямів реформування кримінально-виконавчої служби України є удосконалення діяльності психологів. Це передбачає комплекс заходів, які спрямовані на удосконалення надання психологічної допомоги засудженим та особам, узятим під варту. Для вирішення цього питання була створена спеціальна робоча група при Департаменті кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України [7].

Натепер в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах згідно зі штатним розписом передбачено 229 посад психологів. Середнє навантаження на 1 психолога становить близько 300 осіб. З числа працюючих психологів у виправних колоніях та слідчих ізоляторах: 76% мають вищу психологічну або педагогічну освіту; 24% – вищу юридичну або іншу освіту [7, с. 4]. Виникає питання: «Про яку якісну психологічну допомогу може йтися, якщо майже чверть працюючих психологами не мають навіть базової професійної освіти?» Але при цьому всі очікують позитивних зрушень і результатів психологічної діяльності в місцях позбавлення волі.

Натепер серед засуджених, які потребують посиленої уваги з боку психологів, є такі категорії: 1,5 тис. – з психічними відхиленнями; 2 тис. – відторгнуті загалом; 1,5 тис. – схильні до вживання наркотичних засобів; 1,5 тис. – схильні до членушкодження; 1,2 тис. – схильні до самогубства; 366 осіб – схильні до створення конфліктних ситуацій серед засуджених; 361 особа – схильні до нападу на представників адміністрації установи [7, с. 3].

З цими категоріями осіб психологами проводиться комплексна психодіагностична, корекційна, профілактична та консультативна робота. Всі заходи спрямовані на попередження негативних явищ і формування позитивної соціально-психологічної обстановки в середовищі засуджених.

Водночас залишаються поза увагою психологів засуджені ВІЛ-інфіковані, хворі на туберкульоз, схильні до захоплення заручників, ті, хто відмовляються від вживання їжі, ті, хто має обмежені можливості, та багато інших категорій. Це потребує наукового вивчення цих напрямів діяльності та розробки методичних рекомендацій за кожним з них.

Пенітенціарна психологія переживає стагнацію, але є велика кількість нових напрацювань у різних галузях психології, які можна і треба адаптувати та використовувати в прак-

тичній діяльності. Наприклад, такі як психологічна аутопсія, психологія людини за почерком, безконтактна детекція брехні, психолінгвістика, ведення переговорної діяльності тощо. Не треба забувати про доцільність психологічних тренінгів, ігор, психопросвітницької діяльності та пропаганди здорового способу життя.

Окрім вищесказаного, реформування діяльності психологічної служби потребує вирішення таких питань, як:

- розробка та впровадження нового положення про психологічне бюро пенітенціарних закладів;
- проведення наукових досліджень і за їх результатами розробку та впровадження методичних рекомендацій у діяльність пенітенціарних психологів;
- розширення повноважень психологів, які працюють із засудженими;
- приведення матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення діяльності психологічних служб до вимог сучасності;
- укомплектування посад психологами, які мають відповідну фахову освіту;
- розробка системи стимулювання та заохочення пенітенціарних психологів;
- впровадження досвіду неформального навчання та підвищення кваліфікації на прикладі проведення Літніх професійних психологічних шкіл з метою обміну досвідом і запрошення науковців для проведення майстер-класів;
- заборона використовувати працівників психологічної служби у заходах, не пов'язаних з їхніми функціональними обов'язками.

Висновок з проведеного дослідження.

Таким чином, у зв'язку з реформуванням

кримінально-виконавчої служби України потрібно переглянути роль і місце психологічної роботи серед засуджених, спрямувати її на вирішення завдань, пов'язаних зі збереженням психічного здоров'я особистості, створення умов психологічної безпеки громадян як важливого чинника ментального здоров'я української нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухов А.Н. Социальная психология организованной преступности : монография. Москва : ЮНИТИ, 2017. 159 с.
2. Медведєв В.С. Кримінальна психологія. Київ : Атіка, 2004. 368 с.
3. Робоча книга пенітенціарного психолога / за заг. ред. В.М. Синьова, В.С. Медведєва. Київ : «МП «Леся», 2000. 224 с.
4. Програма основних напрямів розвитку психологічної служби кримінально-виконавчої системи на 2003–2004 роки : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12.12.2002 р. № 344. *Бюлетень Державного департаменту України з питань виконання покарань*. № 5. 2003.
5. Максимова Н.Ю., Третьяк О.С., Чебоненко С.О. Становлення соціальної роботи із засудженими в місцях позбавлення волі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. № 108.1. С. 87–91.
6. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р.
7. Протокол робочої зустрічі з формування Робочої групи з питань удосконалення психологічної допомоги засудженим та особам, узятим під варту. Департамент кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України. м. Київ. 16 травня 2018 року.